

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅԻՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

**ՓՈՂԱՅԻՆ ԱՆՏԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ (ՊԱԹՈԼՈԳԻԱՅԻ)
ԱՌԱՐՁԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ:
ԱՆՁԻ ՓՈՂԱՅԻՆ ՏԻՊԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՍՈՖՅԱ ՕՀԱՆՅԱՆ

***Աղբյուրությունը հիմնությունն է, որը փողով չի բուծվում:
(ճապոնական իմաստություն)***

Փողը ոչ միայն հատուկ ապրանք է, արժեքի չափ, տնտեսական փոխանակման ու շրջանառության, վճարման ու կուտակումների կազմավորման հիմնական միջոց, այլև սոցիալ-հոգեբանական բարդ երևույթ, որն ազդում է մարդու գործունեության դրդապատճառների և արժեքային կողմնորոշիչների վրա: Փողը ոչ միայն տնտեսագիտական կատեգորիա է, տնտեսական գործունեության լծակները շարժման մեջ դնող գործոն, այլև սոցիալ-մշակութային, աշխարհայացքային-արժեքային, հոգեբանական երևույթ, որի ուսումնասիրությամբ զբաղվում է տնտեսական հոգեբանությունը¹:

Փողի հոգեբանությունը տնտեսական հոգեբանության բացառիկ կարեւորություն ունեցող թեմաներից է, որը, սակայն, քիչ է մշակված: Մետաղադրամների ու թղթադրամների ընկալման, փողի հանդեպ մարդկանց վերաբերմունքի, ինչպես նաև փողի վերաբերյալ համոզմունքների ու վարքի ծագման մասին մի շարք տեսություններ և ուսումնասիրություններ գոյություն ունեն, սակայն փողի հոգեբանության վերաբերյալ տրամաբանորեն հետևավորական միասնական տեսություն կամ ուսումնասիրություն դեռ չկա: Փողի հոգեբանության հիմնահարցերով զբաղվող արևմտյան շատ հեղինակներ նշում են, որ թեման և՛ հասարակության մեջ, և՛ գիտական շրջանակներում քննարկվում է ծայրահեղ տեսությամբ: Իսկ հոգեթերապևտներն ընդհանրապես ջանում են դրանից խուսափել՝ հիմնականում սահմանափակվելով փողային խանգարումների ավանդական մի քանի ձևերի (մոլախաղեր, գողանդություն (կլեպտոմանիա), բնագոյային գնումներ) վերլուծությամբ:

¹ Տնտեսական հոգեբանությունը, որպես գիտելիքի հատուկ բնագավառ և ամենից առաջ որպես կիրառական գիտաճյուղ, ձևավորվել է Արևմուտքում XX դարի սկզբներին: Այդ գիտության գլխավոր նպատակը ապրանքաշուկայական հարաբերությունների պայմաններում անձի վարքի առանձնահատկությունների բացահայտումն է: Տնտեսական հոգեբանության հիմքում դրված է *տնտեսական մարդու* (homo economicus) դասական մոդելը, որը ձգտում է առավելագույն սեփական օգուտի, ընդունում է ինքնուրույն որոշումներ՝ ելնելով իր պահանջմունքների իմացությունից և դրանց բավարարման մասին տեղեկատվությունից:

Ֆինանսադրամական ոլորտում կատարվող հոգեբանական ուսումնասիրությունների մեծամասնությունը ցույց է տալիս, որ փողի նկատմամբ մարդկանց վերաբերմունքը տրամաբանորեն ամենևին էլ հիմնավորված չէ²: Այն, թե նրանք ինչպես են փող վաստակում, ծախսում, խնայում, պարտք վերցնում և նվիրում, երբեմն լիովին հակասում է տնտեսագիտական բոլոր պատկերացումներին: Մարդիկ տնտեսական օրենքների չիմացության պատճառով հաճախ են սխալվում, իսկ ներողների ու կախվածությունների դեպքում գործում են ի վնաս իրենց:

Փողի հոգեբանության ոլորտում ժամանակակից արևմտյան ուսումնասիրությունները կարելի է պայմանականորեն բաժանել մի շարք ուղղությունների³, որոնց թվում առանձնանում է փողի հետ կապված հոգեկան խանգարումների ուսումնասիրությունը:

Հայաստանի Հանրապետությունում փողի հոգեբանության ուսումնասիրությունը նոր է սկսվում⁴: Այս ոլորտում հետազոտություններ կատարելու համար լայն դաշտ է բացվում, քանի որ անցումը շուկայական տնտեսությանը, ընդհանուր գծերով, կարելի է կայացած համարել: Այդ անցման հետևանքներից մեկն էլ այն է, որ յուրաքանչյուր բնակչի կյանքում փողը շատ ավելի կարևոր տեղ է զբաղեցնում, քան 20 տարի առաջ էր, ավելի ճիշտ՝ այդ դերը շատ ավելի ծանրակշիռ է, քան տնտեսապես զարգացած արևմտյան երկրների բնակիչների համար: Մեր երկրում տեղի ունեցող տնտեսական ճգնաժամը (որի հետևանքը բնակչության զգալի մասի սոցիալական թշվառացումն է) ցույց է տալիս, որ արևմտյան հոգեբանների այն պնդումը, թե փողը երջանկություն չի բերում, ճիշտ է միայն հարուստ երկրների համար: Հետաքրքրական է նաև մեկ այլ հետևություն. արևմտյան զարգացած երկրներում փողի հանդեպ առավել անտարբեր են միջին դասի ներկայացուցիչները: Դա նշանակում է, որ Հայաստանում՝ մի երկրում, որն ունի չզարգացած միջին դաս, և որտեղ վերին ու ստորին սոցիալական խավերի միջև ավելի ու ավելի է սրվում խզումը, փողային ախտերը և փողի հետ կապված հոգեբանական խնդիրները շատ տարածված են: Եվ «դարի հիվանդություններից» մեկի՝ ընկճախտի (դեպրեսիա) բացահայտմանը կարող է հաջորդել հոգեբանների ու հոգեթերապևտների կողմից «փողային խելագարության» բազմազան տեսակների բացահայտումը:

Փողը շրջապատված է մեծաքանակ պարադոքսներով, ստով, անհեթեթություններով ու կեղծիքով: Չկայացած շուկայական հարաբերություններում մարդն անընդհատ խաբված լինելու մտավախություն ունի. նա չի ստանում այն և այնքան, ինչի համար և որքան վճարում է: Գործարքների

² Այդ մասին ավելի մանրամասն տես **Հ. Աղաջանյան**, Ռ-ացիոնալի և իռացիոնալի փոխհարաբերության հարցի շուրջ, «Բանբեր Երևանի պետական տնտեսագիտական ինստիտուտի», 2005, թիվ 3, էջ 37-53:

³ Այդ մասին ավելի մանրամասն տես **Фенько А.**, Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях, "Психологический журнал", 2000, том 21, N 1, էջ 50-62:

⁴ Տես **Ս. Օհանյան**, Փողի հոգեբանություն: Փողը սոցիոմշակութային արժեքների համակարգում, «Հանրապետական երիտասարդական գիտաժողովի նյութեր» (նվիրված Վանաձորի պետական մանկավարժական ինստիտուտի հիմնադրման 40-ամյակին), Վանաձոր, 2009, էջ 107-116:

Ժամանակ ազնվություն կոչվածը դառնում է պայմանական և երկրորդական գործոն: Փող ունենալ ցանկացողներին հաճախ ստորացնում ու վախեցնում են փող ունեցողները: Հարստության նկատմամբ վերաբերմունքը դառնում է և՛ հարգալից, և՛ արգահատական: Փողը դառնում է արգահատելի, եթե ձեռք է բերվում խարդախությամբ, բռնությամբ, բայց և ցանկալի ու գնահատելի, եթե ձեռք է բերվում ազնիվ աշխատանքով: Նման հասարակություններում փողը հաճախ մարդու նշանակալիության անմիջական գործակից է համարվում: Երբեմն եկամուտների և երջանկության միջև դիտվում է ուղղակի կախվածություն⁵:

Հասարակության մեջ փողի հետ կապված հոգեկան խանգարումների քանակի մասին որևէ հստակ թիվ ասելը դժվար է, որովհետև վիճակագրական տվյալներ չկան: Բացառիկ դեպքերն այնքան արտահայտիչ ու հիշվող են լինում, որ դրանց հաճախականությունը կարող է գերազանցաբար հատվել: Բայց քանի որ այս ոլորտում ուսումնասիրությունները չափազանց քիչ են, փողային լուրջ նկրդների իսկական տարածվածությունն իրականում կարող է թերագնահատվել:

Մարդաբանները, սոցիալական հոգեբանները և սոցիոլոգներն առաջարկում են փողի հետ կապված ախտաբանության մի քանի բացատրություն.

1. *Անմաքուր ճանապարհով ձեռք բերված փողի և սեփական խղճի միջև տեղի ունեցած բախումը.* ինքնախարազանումը և զղջումը հաճախ տարօրինակ վարք են պարտադրում այն մարդկանց, ովքեր դաստիարակվել են այն համոզմամբ, որ հեշտ ճանապարհով ձեռք բերվող և հրապարակայնորեն ցուցադրվող չափազանց «մեծ փողերը» վկայում են մարդու մեղավորության մասին:

2. *Միջխմբային մրցակցությունը.* աղքատների հանդեպ հարուստների անտարբերության, արհամարհանքի, հազվադեպ՝ խղճահարության և հարուստների նկատմամբ աղքատների նախանձի ու ատելության մասին պատկերացումները ծնում են միջխմբային բազմաթիվ բախումներ: Անվտանգությանը, կարգավիճակին ու հեղինակությանը սպառնացող վտանգը կարող է դառնալ հոգեկան տագնապի և դա փողի օգնությամբ վերահսկելու փորձերի հզոր աղբյուր:

3. *Վաղ մանկության ապրումները.* մանուկ հասակում ապրած աղքատությունը, տնտեսական ճգնաժամը կամ ակնհայտ (շրջապատողների համեմատությամբ) տնտեսական դժվարությունները ոմանց համար դառնում են մեծ կապիտալների կուտակման խթաններ: Հենվելով կլինիկական փորձերի վրա՝ անգլիացի հոգեբան Ա. Մեթյուզը ենթադրում է, որ փողային վարքն ու դիրքորոշումները վաղ մանկության հուզական դինամիկայի հետևանքն են (փոխհարաբերությունները ծնողների, ընկերների, ուսուցիչների ու հարևանների հետ, մշակութային ու կրոնական ավանդույթները, ժամանակակից տեխնոլոգիաների և լրատվամիջոցների ազդեցությունը): Նրա դիտարկումների համաձայն՝ փողային շատ խանգարումների արմատներն ընտանիքում են: Ծնողները փողի օգնությամբ արտահայտում

⁵ St'u Шептун А., Философия денег, "Вопросы философии", 1999, N 7, էջ 180-183:

են իրենց զգացմունքները երեխաների հանդեպ՝ խրախուսելով նրանց լավ սովորությունները և դպրոցական հաջողությունները: Փողի վերաբերյալ ընտանեկան սպասումները սովորաբար միաժամանակ լինում են բացահայտ ու թաքուն, հաճախ՝ անհետևողական ու խճճված: Որոշ երեխաներ ծնողների սպասումներին պատասխանում են լրիվ հակադիր վարքով, ինչն արդարացի է մաս փողի կապակցությամբ: Գերխնայող ծնողների երեխաները կարող են դառնալ վատնող ու անհեռատես: Որոշ երեխաներ փորձում են ֆինանսական առումով գերազանցել ծնողներին: Մյուսները թվում են կատարելապես անտարբեր և ասես «ոչ այս աշխարհից»: Նրանց վերաբերմունքը փողի նկատմամբ ենթադրում է, որ իրենք դրան արժանի չեն: Բնականաբար, նա, ով կարծում է, թե արժանի չէ իր աշխատանքի համար արդարացի վարձատրության, չի էլ ստանում դա:

Հենվելով այդ մեկնաբանությունների վրա՝ 1978 թ. Հ. Գոլդբերգն ու Ռ. Լյուիսն առանձնացրին հոգեբանական մի շարք գործոններ, որոնք կարող են փողային ոլորտում լուրջ խնդիրների հանգեցնել: Դրանք են.

ա) խաղամոլի՝ ժամանակին կանգ առնելու անկարողությունը և տանուլ տվածը հետ բերելու հույսը,

բ) ազահությունը, վախը, նախանձը, գայրույթը,

գ) սխալ ինքնագնահատականը, բավարարվածությունն ու գոհությունը սեփական վիճակից,

դ) ազնվությունը՝ որպես հանուն շահի որոշ սկզբունքներ գոհաբերելու անընդունակությունը,

ե) կարեկցանքը, խղճահարությունը և հոգատարությունը, որոնք կարող են հանգեցնել սխալ տնտեսական որոշումների,

զ) հակվածությունն ավանդույթներին, որոնք մարդկանց ստիպում են չգնահատել հարստությունը և չձգտել դրան:

Հոգեվերլուծական ավանդույթի շրջանակներում հատուկ ուշադրություն է դարձվում նաև մարդու վարքի ենթագիտակցական շարժառիթներին և փողի հանդեպ վերաբերմունքի ախտածին ձևերին: Ընդգծվում է, որ մարդու վարքը կարող է հակադրվել նրա իսկական շարժառիթներին կամ ցանկություններին՝ նպատակ ունենալով քողարկելու դրանք: Այսպես՝ աղքատների հանդեպ խղճահարությունն իրականում կարող է քողարկել ատելությունը, սոցիալական նախապաշարումները և տազնապի զգացումը: Աղքատները հարուստների համար միշտ հոգեբանական ու տնտեսական սպառնալիք են ներկայացնում, և վերջիններս նրանց ջանում են ներկայացնել կեղտոտ, անազնիվ ու իրենց վիճակին արժանի: Հենվելով դիտարկման մեթոդի ու հիվանդության պատմությունների վերլուծության վրա՝ Գոլդբերգն ու Լյուիսն առաջարկեցին անձի այնպիսի տիպաբանություն, որում փողը գուգորդվում է հետևյալ գլխավոր խորհրդանշանային գործոնների՝ իշխանության, սիրո, անվտանգության, ազատության ու ինքնարտահայտման հետ: Ըստ այդմ՝ առանձնացվում է, այսպես կոչված, «փողային խելագարության» 4 տեսակ⁶.

⁶ Стен Психология. Учебник для экономических вузов /под общ. ред. В. Н. Дру- жинина/. СПб., 2000, էջ 491:

- **«Անվտանգության ձգտողներ»:** Հանուն անվտանգության փողի ձգտող մարդկանց՝ վիրավորված կամ արհամարհված լինելու վախը վերաճում է թալանված լինելու պարանոհյալ գաղափարի. նրանք չեն վստահում ուրիշներին և փողն օգտագործում են մյուս մարդկանցից հնարավոր կախվածության հետ կապված իրենց տագնապի աստիճանը նվազեցնելու համար:

- **«Իշխանության ծարավներ»:** Այս կողմնորոշվածությամբ մարդկանց համար փողն ուժ է, ինչպես նաև իրենց և սպառնացող աշխարհի միջև պատնեշը հաղթահարելու միջոց: Նրանք փողը դիտարկում են որպես ուժ, վերահսկողություն և իշխանություն. ֆինանսական կորուստները նրանց համար նշանակում են անգործություն և նվաստացում⁷:

- **«Սիրո առևտրականներ»:** Այս խմբին պատկանող մարդկանց համար փողը սիրո խորհրդանիշ է: Այստեղ սոցիալական փոխանակման գործընթացները խախտված են և նույնացված սեր ու ընկերություն գնելու կամ վաճառելու հնարավորությանն ու անհրաժեշտությանը, փողն ու նվերները որպես սիրո նշաններ օգտագործելուն: «Սիրո առևտրականները» զուգահեռ են անցկացնում սիրո և փողի միջև, ընդ որում՝ կա՛մ փողն է խորհրդանշում սերը, կա՛մ փողն ինքնին սեր է, կա՛մ սերը դառնում է սպառման առարկա, որը կարելի է գնել ու վաճառել:

- **«Ինքնուրույնության երկրպագուներ»:** Նրանք փողն օգտագործում են ազատության ու անկախության հասնելու համար: Փողը կարող է հանդես գալ որպես ուրիշներից ազատվելու և նրանց իշխելու միջոց⁸:

Փողը կարող է հուզական տարբեր նշանակություն ունենալ⁹: Դրանցից է **մեղքի** զգացումը, որը կապված է ճգնաժամության ու ինքնահրաժարման պոլիտանական (մաքրակրոնական)¹⁰ արժեքների հետ: Մաքրակրոնները

⁷ Այդ մասին տե՛ս նաև **Փրոմմ Ջ.**, Психология и религия; Искусство любить; Иметь или быть. М., 1998:

⁸ Փողի՝ տնտեսական համակարգի կառուցվածքային կարևորագույն բաղադրատարրերից մեկի նշանակությունը ՀՀ քաղաքացիների համար պարզելու համար 2009 թ. ապրիլին Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, Կրթության միջազգային ակադեմիայի ուսանողների, ՀՀ բնակչության տարբեր խավերի շրջանում անցկացվել է սոցիոլոգիական հարցում: Հարցմանը մասնակցել է միջին մասնագիտական և բարձրագույն կրթություն, ընտանեկան ու սոցիալական տարբեր կարգավիճակներ ունեցող 17-60 տարեկան 100 ռեսպոնդենտ: Փողի էության հարցը պարզաբանելիս հարցվածների 73%-ն այն կարծիքին է, որ դա բարեկեցության (հարմարավետության) ապահովման միջոց է, 14%-ի համար փողն առևտրային արժեք է, 8%-ն այն ընկալում է որպես հաջողակության չափորոշիչ, 5%-ի տեսանկյունից փողը բարոյական չարիք է: Այն հարցին, թե ֆինանսական կողմից բացի, փողը հոգեբանական ինչ վիճակ է ապահովում, 34%-ը նշել է, որ դա իրեն ազատ ու մյուսներից անկախ զգալու, նրանց իշխելու աղբյուր է, 26%-ը փողին որպես միջոցի է վերաբերվում (որից 22%-ը՝ գոյատևման ու ապրուստի, 2%-ը՝ հաճելի ապրելու, 2%-ը՝ բարեգործության), 16%-ի համար փողն ուժ է, որը չունեին նախկինում, 13%-ին փողի առկայությունը հնարավորություն է տալիս իրենց անվտանգ ու ապահով զգալու, իսկ 11%-ը կարծում է, որ փողն առք ու վաճառքի առարկա է դարձնում ամեն ինչ:

⁹ Տե՛ս **Самсин А.**, Основы философии экономики. М., 2003, էջ 176-179:

¹⁰ «Պոլիտանություն» հասկացությունն ունի 2 ըմբռնում: Ըստ առաջինի՝ պոլիտաններ են անգլիական բողոքականները, որոնք առաջնորդվում են պահանջմունքների բավարարման ժուժկալության սկզբունքով: Երկրորդ ըմբռնմամբ պոլիտանությունը համարվում է մաքրակրոնության, ճգնավորականության, խստակեցության հոմանիշը: Հոգվածում հասկացությունը գործածվում է երկրորդ իմաստով:

քարոզում են ցանկությունների, ավելորդ ծախսերի ու հավելյալ սպառման մեղսալիությունը: Բարեխղճության, ճշտապահության, խնայողության ու չափավորության իդեալն այդ ավանդույթների շրջանակներում դաստիարակված մարդկանց պարտադրում է մեղավոր զգալ ոչ թե կուտակման, այլ հատկապես փողի վատման համար: Մաքրակրոնությունը հակադրվում է ոչ թե փողին ընդհանրապես կամ աշխատանքի դիմաց արդարացի վարձատրությանը, այլ չափազանց հեշտ (շահած կամ ժառանգած), անազնիվ ճանապարհով ստացված փողին, հատկապես՝ փողի չափազանց հեշտ ծախսմանը: Փողի հետ կապված մեղքի զգացումը կարող է առաջացնել ընկճախտ, անվստահություն և նույնիսկ արհամարհանք սեփական անձի վերաբերմամբ:

Հաջորդն *անվտանգության* զգացումն է: Self-mademan (կյանքում ամեն ինչի ինքնուրույն հասած) կատեգորիային պատկանող շատ հարուստ ամերիկացիների ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ իրենք «սովորական» մարդկանցից ավելի հաճախ են ստիպված եղել ապրել անհաշտ կյանքով, տարել են ծնողների մահը, ապահարզանը և այլն, որոնք հանգեցրել են հոգեկան խաթարումների: Մեծանալով, ըստ հոգեվերլուծաբանների ենթադրության, այդ մարդիկ փող են կուտակում, որպեսզի այլևս երբեք չհայտնվեն ծանր վիճակում: Նրանց համար հարուստ լինելու ցանկությունը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ անվտանգության պահանջմունք՝ վաղ տարիքում առաջացած ինքնատիպ հուզական սովին հագուրդ տալու համար: Հոգեվերլուծաբանները թվարկում են մաքրակրոնական (պուրիտանական) ավանդույթներով դաստիարակված այցելուների շրջանում դիտվող հարստության հանդեպ վախի կլինիկական դեպքեր: Այդ վախի հիմքը, հավանաբար, վերահսկողությունը կորցնելու մտավախությունն է: Փողը վերահսկում է մարդուն. թելադրում է, թե որտեղ ապրի նա և ում հետ շփվի, սահմանափակում է սոցիալական ակտիվությունը ոչ պակաս, քան նպաստում է դրան: Եթե փողը չափազանց շատ է, այն խստորեն վերահսկելն իմաստ չունի: Այդ պատճառով հարուստ մարդը հեշտությամբ կարող է կորցնել ինքնատիրապետումը: Իսկ ինչպես արտաքին հանգամանքների, այնպես էլ սեփական հույզերի վերահսկումը ստեղծում է անվտանգության պատրանք:

Տագնապի հաղթահարման ու անվտանգության ձեռքբերման նպատակով փողի օգտագործումը հանգեցնում է օտարման, քանի որ մարդը չի դիտարկվում որպես անվտանգության հնարավոր աղբյուր: Իր շուրջը հուզական պատ կառուցելով՝ նա սկսում է տառապել սարսափից ու հետապնդման երկյուղից՝ վախենալով կողոպտիչներից, թշնամիներից կամ ֆինանսական սնանկացումից: Փողի մեջ անվտանգություն փնտրող հարստության անընդհատ աճի կարիք ունի:

Առանձնացվում է մարդկանց մի քանի տեսակ, որոնց համար փողն անվտանգության խորհրդանիշ է.

ա. Ժլատներ: Նման մարդկանց համար փողի տնտեսումն ինքնին արժեք է: Նրանք իրենց զրկում են ամեն ինչից, և այդ գործընթացը, անկախ կուտակման քանակից, ապահովում է անվտանգության, պաշտպանվածության զգացում: Ժլատներին բնորոշ են փողի կուտակման անսանձ

կիրքը, նյութական միջոցները կորցնելու վախի զգացումը: Նրանցից շատերը կարող են նույնիսկ հիվանդանալ՝ գրկելով իրենց լավ սննդից, բավարար ջերմությունից ու լույսից: Նրանց մեջ հանդիպում են և՛ աղքատներ, և՛ հարուստներ, հանճարեղ ու միջակ մարդիկ, մտավորականներ ու աշխատավորներ:

բ. Ծգնավորներ: Նրանք ևս խնայող են, բայց հաճույք են զգում ինքնագապումից ու ցուցադրական աղքատությունից: Նրանք կարող են նույնիսկ ոչ մեծ գումարներ ծախսել մյուսների համար՝ ընդգծելու համար իրենց «մարտիրոսությունը»: Հոգեվերլուծաբանները նշում են, որ նրանց վարքը հաճախ քողարկում է նախանձը, գայությունը և թշնամանքն ավելի հարուստների հանդեպ:

գ. Վաշխառուներ: Չեն բաժանվում փողից, քանի դեռ իրավիճակն «իդեալական» չի դարձել, և այդ ժամանակ ուրախությամբ ծախսում են փողը: Ողջ հետաքրքրությունն ուրիշներին խաբելն է՝ և՛ վաճառողներին, և՛ ապրանքը լրիվ գնով գնողներին: Հաղթանակի զգացումը հաճախ քափում է իրականում անպետք իրի ձեռքբերման ոչ ռացիոնալությունը:

դ. Հավաքողներ: Մոլեռանդությամբ հավաքում են ամենատարբեր իրեր, որոնցից շատերն իրականում ոչ մի արժեք չունեն: Նյութական առարկաների տնօրինումը նրանց համար փոխարինում է մարդկանց հետ շփմանն ու կապվածության զգացմանը: Նրանք ավելի ու ավելի շատ են ձեռք բերում և դժվար են բաժանվում որևէ առարկայից: Հավաքածուն իմաստավորում է նրանց կյանքը և փրկում մեմությունից: Այս տեսակի մարդկանց համար փողն արժեք է՝ որպես արվեստի գործ, ընդ որում՝ մասնագիտությունը դեր չի խաղում. հաճախ կուտակումը դառնում է հիմնական զբաղմունք:

Փողը կարելի է օգտագործել *իշխանություն* ու գերազանցություն ձեռք բերելու համար: Մարդը փողով կարող է գնել դատավորների կողմնակալությունը, հակառակորդների չեզոքությունը, ընտրազանգվածի ձայները՝ ուղի հարթելով իր համար: Փողի օգնությամբ իշխանություն փնտրողների մեջ առանձնացնում են տարբեր տեսակներ, որոնց գրականության մեջ պայմանականորեն անվանում են.

ա. Ձեռնածուներ: Փողի միջոցով օգտագործում են ուրիշների սնապարծությունն ու ազահությունը: Ձեռնածուները նրանց թույլ է տալիս լուծել իրենց խնդիրները՝ բոլորովին խղճի խայթ չզգալով դիմացինին խաբելու համար:

բ. Կայսրություն կառուցողներ: Օժտված են (կամ ձևացնում են, թե օժտված են) ինքնուրույնությամբ ու ինքնավստահությամբ: Ծնշելով կամ ժխտելով իրենց կախվածությունն ուրիշներից՝ նրանք ձգտում են վերջիններիս կախվածության մեջ գցել իրենցից:

գ. Կնքահայրեր: Փողն օգտագործում են կաշառքների ու վերահսկողության համար՝ ձեռք բերելով առավելության զգացում:

Փողը հաճախ օգտագործվում է *սեք*, կապվածություն, նվիրվածություն ու հարգանք գնելու համար: Փողը սիրո խորհրդանիշ համարողների միջավայրում առանձնացվում է անձի սոցիալական 3 տեսակ.

ա. Սեր գնողներ: Փորձում են «գնել» սեր ու հարգանք, իրենց չսիրված են զգում և աշխատում են խուսափել թշվառության ու ոչնչության զգացումից՝ մյուսներին կաշառելով թվացյալ առատաձեռնությամբ: Սակայն նրանք դժվար են ընդունում պատասխան սերը, իսկ առատաձեռնությունը երբեմն միայն քողարկում է իրական թշնամանքը նրանց հանդեպ, ումից կախում ունեն:

բ. Սեր վաճառողներ: Ուրիշներին խոստանում են սեր, կապվածություն և ջերմություն, որը բավարարում է նրանց ինքնասիրությունը: Նրանք հեշտությամբ են ցուցադրում այդպիսի վարք և, բնականաբար, գրավում են սիրո գնորդներին:

գ. Միտ գողեր: Սեր են տենչում, թեև զգում են, որ դրան արժանի չեն: Փորձում են ռիսկի դիմել այլ ոլորտներում, իսկ սիրային հարաբերություններում իրենց շատ կաշկանդված են պահում:

Հնարավոր է, որ այս բոլոր «սիրային գործիչների» ծնողները նրանց փող են տվել ոչ թե հանուն սիրո, այլ սիրո փոխարեն: Քանի որ նրանք չգիտեն, որ կարելի է անաչառ սիրել, ստիպված գնում, վաճառում կամ գողանում են սերը:

Փողին տրվող առավել ընդունելի և տարածված բնութագրությունն **ազատությունն**¹¹: Փողը տալիս է ընտրելու հնարավորություն, հարաբերական անկախություն, ժամանակ, որը կարելի է վատնել սեփական հետաքրքրություններն ու հակումները բավարարելու նպատակով և այլն:

Գոյություն ունի «փողային ազատության» երկրպագուների 2 տեսակ.

ա. Ազատության գնորդներ: Նրանց համար փողը նշանակում է ազատագրում կանոններից, պարտականություններից ու նույնիսկ խնդրանքներից, որոնք սահմանափակում են ինքնուրույնությունն ու անկախությունը: Նրանք փողի միջոցով ձգտում են ազատության, ճնշում կախվածությանն իրենց մղումը: Փողը նրանց հաճախ դարձնում է անպատասխանատու և անհուսալի, ինչն ընկերների շրջանում առաջացնում է վիրավորանք ու զայրույթ:

բ. Ազատության համար պայքարողները մերժում են փողը և այն ամենը, ինչը դառնում է մարդկանց շահագործման միջոց: Նրանք հաճախ դառնում են քաղաքական արմատականներ, հիպիներ կամ տեխնոկրատներ: Ընկերությունն ու մտերմությունը նրանց գլխավոր զենքն են փողի դեմ պայքարում: Նրանց իդեալիզմը հույզերից պաշտպանվելու փորձ է: Հաճախ դառնում են կրոնական աղանդների կամ ահաբեկչական կազմակերպությունների գոհ:

Փողն ազատության խորհրդանիշ է նաև խաղամոլի համար: *Խաղամոլությունը* փողային ախտաբանության ամենատարածված տեսակներից է: Խաղամոլը խաղի ընթացքում ունենում է զգացմունքների հատուկ սրացում, կամքի լարում, քանի որ փողային հաջողությունը կապված է բախտի, ճշգրիտ հաշվարկի գործոնների հետ:

Շատերին ակնհայտ է թվում այն հարցի պատասխանը, թե ինչու են մարդիկ մոլախաղերով (ազարտային խաղերով) տարվում. հեշտ փող

¹¹ Այդ մասին տե՛ս նաև **Мартыненко В.**, Социальная философия денег, "Вопросы философии", 2008, N 11, էջ 152:

շահելու և զվարճանալու համար: Սակայն հոգեվերլուծաբանները պնդում են, որ որոշ մարդիկ, ընդհակառակը, խաղում են պարտվելու համար: Եվ փորձառական դեպքերն իսկապես հաստատում են այդ պարադոքսալ տեսակետը: Ըստ Ս. Ֆերենցիի՝ յուրաքանչյուրին, ով երբևէ խաղացել է խաղատանը կամ բորսայում (սակարան), ծանոթ է հաջողության բացարձակ վստահության զգացումը, որը «մանկամիտ ամենագործության» արձագանքն է: Ֆերենցին համոզված էր, որ մանուկներն իրենց զգում են ոչ թե թույլ ու անօգնական, այլ իշխանության տեր ու հզոր էակներ, որոնց պահանջմունքները բավարարվում են լիովին իրենց ենթարկվող, աշխարհում ինքնուրույն նշանակություն չունեցող մեծահասակներով: Նման անիրատեսական ինքնագնահատականի ձևավորման պատճառն այն է, որ նրանք իրենց իսկական թուլությունը, կախվածությունն ու անօգնականությունը նկատելու հնարավորություն չունեն: Ժամանակի ընթացքում բախվում են իրականությանը, երբ բացասական ապրումները բացահայտում են «կյանքի ճշմարտությունը»: Հասունություն նշանակում է ոչ միայն սեփական հնարավորությունների, այլև դրանց սահմանափակության ըմբռնում: Մեզնից շատերը կորցնում են ամենագործության զգացումը վաղ մանկական տարիքում, բայց ժամանակ առ ժամանակ դա վերակենդանանում է, եթե հատկապես ձգտում ենք ինչ-որ բանի՝ համոզված լինելով, որ կարող ենք ստանալ: Դրանով էլ բացատրվում է խաղամոլի կիրքը. նա իրեն պատկերացնում է գուշակի դերում՝ վստահ, որ տեսնում է համարները, որոնք պետք է դուրս գան: Մինչդեռ հաջողության ցանկացած հավանականությանը հակասող այդ համառ հույսի հետևում թաքնվում է պարտության ձգտումը: Բնականաբար, ոչ բոլոր խաղամոլներն են նյարդային: Միլիոնավոր մարդիկ կանոնավոր այցելում են ձիարշավարան, մասնակցում են վիճակախաղի, ժամանակ են անցկացնում թոթախաղի սեղանի կամ խաղային մեքենաների առջև: Դա թույլ է տալիս ապրել ռիսկի ու մոլեգնության (ազարտ) հուզիչ զգացում և կարճ ժամանակով պատրանք է ստեղծում, թե կյանքում կարելի է ձեռք բերել ավելին, քան ունեն:

Թեև գոյություն ունեն խաղամոլների հոգեախտաբանության վերաբերյալ մեծաքանակ աշխատություններ, սակայն շատ քիչ հեղինակներ են հետաքրքրվել «նորմալ»՝ խաղի կրքով չհամակված խաղամոլների հոգեբանությամբ: Առաջին անգամ խաղի հանդեպ ախտածին կրքի դեպքը դիտարկել է Ջ. Ֆրոյդը (1856-1939) Դոստոևսկու մասին էսսեում: Նա կապում էր խաղի կիրքը, ինչպես և մյուս կաշույնության ախտանշանները *էդիպյան բարդության* հետ: Ըստ էության՝ խաղով համակվածության հոգեվերլուծական մեկնաբանության հիմքն այն գաղափարն է, որ խաղամոլի առաջնորդ ուժը պարտվելու, իրեն անարդարության գոհ զգալու, զղջում ու խղճի խայթ ապրելու անգիտակցական ցանկությունն է: Նման վարքի ակունքները մանկության շրջանում են՝ ծնողների հետ երեխայի փոխհարաբերությունների խախտման մեջ: Խաղը կարող է լինել մայրական սերը վերադարձնելու եղանակ, մոր հանդեպ անթույլատրելի զգացմունքների համար պատժվելու կամ իրականությունը «թեստավորելու» միջոց:

Բացի հոգեվերլուծական տեսությունից, գոյություն ունեն նաև այլ տեսություններ, որոնք խաղամոլների վարքը բացատրում են նրանց անձ-

նային առանձնահատկություններով: Այսպես՝ Ե. Հոֆմանը խաղը դիտարկում է որպես առօրյա կյանքից անհետացած ռիսկային իրավիճակների փոխարինիչ: Նա ընդգծում է, որ մարդիկ, որոնց մասնագիտությունները կապված են շատ մեծ կամ շատ փոքր ռիսկերի հետ, ընտրում են ռիսկային խաղերը: Իսկ նրանք, ում մասնագիտական գործունեությունն ուղեկցվում է միջին ռիսկով, նախընտրում են ռիսկի չդիմել խաղի ժամանակ: Այդ տվյալները հաստատում է նաև Տ. Լոգկովսկին, ում կարծիքով ռիսկային խաղերը նախընտրում են էքստրավերտները և մարդիկ, ովքեր արտաքին սենսորային խթանման կարիք ունեն:

Բացի հոգեբանական գործոններից, խաղամոլի վարքը կարող է պայմանավորված լինել ժողովրդագրական, սոցիոնշակութային և իրավիճակային գործոններով: 1995 թ. Մ. Ուոկերը փորձեց միավորել բոլոր այդ գործոնները: Նրա կարծիքով խաղի հանդեպ մարդու նախատրամադրվածությունը որոշվում է հետևյալ հանգամանքներով. *մշակութային կարծրատիպերով*, որոնք կարող են հավանություն տալ կամ մույնիսկ թելադրել խաղի տարբեր ձևեր, *ռեֆերենտ խմբերով*, որոնք կարող են գործածել որոշակի խաղային վարք, *սոցիալական ուսուցմամբ*, *անձի անհատական տարրերություններով*, *ճգնաժամով ու սթրեսով*, որոնց դեպքում խաղը կօգտագործվի որպես փոխհատուցման մեխանիզմ: Խաղը կարող է լինել նաև *հանգստի և ժամանցի ձև*, կիրառվել *իրականության ուսումնասիրության և ճանաչողական նպատակներով*:

Թեև փողային խանգարումների վերաբերյալ ուսումնասիրությունների մեծ մասը հիմնված է բավական ծանր ախտաբանությամբ կլինիկական դեպքերի վրա, շատ «նորմալ» մարդիկ կարող են ունենալ մույն խնդիրներն ավելի թեթև ձևով: Յուրաքանչյուրն էլ ճանաչում է չափազանց տնտեսող կամ մույնիսկ ժլատ, իրենց ամեն ինչից գրկող, ինչպես և անգգույշ ու վատնող, անընդհատ պարտքերի մեջ խրվող մարդկանց: Փողային պաթոլոգիայի վերաբերյալ գրականությունը ցույց է տալիս, որ փողը կարող է խորհրդանշել անվտանգության, ազատության, իշխանության ու սիրո պահանջմունքները, սակայն չի կարող մինչև վերջ բավարարել դրանք: Եվ քանի որ շատ մարդիկ ենթադրում են, որ այդ պահանջմունքների բավարարման հարցում իրենց անհաջողությունները փողի պակասի պատճառով են, նրանք կրկնապատկում են ջանքերը, որպեսզի ավելի շատ վաստակեն: Այսպիսով՝ փակ շրջանը, որում նրանք գտնվում են, աստիճանաբար նեղանում է, և թեթև շեղումը ծանր խանգարմամբ փոխարինվելու միտում է ստանում:

СОФЬЯ ОГАНЯН – Особенности денежной патологии.
Денежная типология личности.– Деньги — основное средство экономического обмена, платежа и формирования накоплений, мера стоимости, поэтому для специалистов экономической психологии особое значение имеет та проблема, как на сознание и поведение людей ежедневно действует необходимый компонент их экономической жизни.

Целью большинства психологических исследований в денежно-финансовой сфере является демонстрация того, что люди ведут себя вовсе не рационально по отношению к деньгам. То, как они их зарабатывают, тратят, дарят, хранят и берут в долг, иногда совершенно противоречит всем экономическим аксиомам. Люди часто совершают ошибки по причине незнания экономических законов, а в случае неврозов и зависимостей поступают себе во вред.

Несмотря на то, что большая часть исследований в области денежных расстройств основана на клинических случаях довольно тяжёлых патологий, многие "нормальные" люди могут испытывать те же проблемы в более лёгкой форме. Изучение денежной патологии показывает, что деньги могут символизировать потребности в безопасности, свободе, власти и любви, однако они не могут до конца удовлетворить эти потребности.

SOFYA OHANYAN – *Perculiarities of money deviation. Money pathology of an individual.* – Money is the basic means of exchange in economic relations, and also the basic means of payment, that is way specialists of economic psychology are interested in this problem, how money influences people's consciousness and behaviour which is a necessary component in their economic life.

The psychological investigations made in financial field have a purpose to show that people are not rational concerning money. People earn, spend, save and borrow money which sometimes contradict to economic axioms. People often make mistakes because they don't know the economic laws.

The investigations of money impediments are based on clinical accident, but also "normal" people can have the same problem in an easier way. The investigation of money deviation shows that money can symbolize the necessities of security, freedom, power and love, but money can't completely satisfy these necessities.